

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 343(045)

Мотлях Олександр Іванович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ;
Богдан Ірина Вікторівна – студентка Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА В УКРАЇНІ

Розкрито питання щодо правових засад використання поліграфа в Україні. Здійснено аналіз вітчизняного законодавства в цій сфері. Аргументовано доцільність визнання легітимності результатів здійснених поліграфологами опитувань (досліджень) із використанням поліграфа.

Ключові слова: поліграф; поліграфолог; правова регламентація; правове регулювання; нормативно-правовий акт.

Активне впровадження поліграфа у вітчизняну правозастосовну практику, зокрема в кримінальне судочинство, на тлі позитивних зрушень у цьому напрямі демонструє низку проблемних питань, що потребують ґрунтовного аналізу та фахової оцінки. Одним із таких питань є практична неврегульованість процесу застосування поліграфа в Україні. За сучасних умов такий науково-технічний прилад системно використовують у межах трьох напрямів діяльності: під

час відбору кандидатів для заміщення вакантних посад (кадрового «скринінгу»), спеціальних (внутрішніх) перевірок і службових розслідувань, а також виконання завдань у межах досудового та судового провадження щодо вчинених кримінальних правопорушень. Водночас, розвиваючись, ці напрями досліджень, на жаль, стикаються з проблемою, пов'язаною із законодавчим закріпленням поліграфа в Україні. Особливо це стосується сфери кримінального судочинства, що часто слугує для деяких слідчих, прокурорів, суддів підставою для практичного невизнання отриманих результатів досліджень як легітимних. Наскільки такий підхід правоохоронців є правильним? Уважаємо, що кращою відповіддю на зазначене питання може бути аргументування шляхом зіставлення окремих фактів.

Аргумент 1. Загальновідомо, що зарубіжна практика використання поліграфа в різних сферах діяльності має більш ніж столітню історію. Його використовують у понад 100 країнах світу, і лише у двох із них (Литві та Молдові) використання поліграфа є законодавчо врегульованим. В інших країнах таку діяльність упорядковано підзаконними нормативно-правовими актами і потреби у відповідному окремому Законі практично не виникає. В Україні цю діяльність також регульовано окремими підзаконними актами, наказами та відомчими інструкціями, однак практика свідчить, що цього недостатньо. Тому, на нашу думку, повноцінне застосування поліграфа та використання отриманих за його допомогою результатів у вітчизняній правозастосовній практиці, зокрема в кримінальному судочинстві, потребує законодавчого врегулювання.

Аргумент 2. Знаючи про неоднозначне та здебільшого негативне ставлення до поліграфа, що десятиліттями формувалось і закріпилось у свідомості наших громадян ще з часів СРСР, яке, власне, й успадкувала молода українська держава, потребувався певний час для його викорінювання, оскільки у співвітчизників залишився панічний страх перед цим приладом, процедурою його застосування та отриманими завдяки йому результатами. Одним із вирішальних моментів у подоланні негативного ставлення до поліграфа стало прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році.

Хоча він і не містить окремих норм із регулювання діяльності щодо його використання, проте і заборона на виконання досліджень під контролем поліграфа також відсутня. Більше того, на етапі розроблення цього Кодексу ми вносили пропозиції відносно впорядкування питання, пов'язаного з науково-технічними засобами та визначення в ньому місця поліграфа. Однак наші пропозиції залишилися поза увагою.

Аргумент 3. Чергова наша спроба хоча б поверхово визначити процес застосування поліграфа в низці чинних законів України також була безуспішною. Так, наприклад, на початку 2013 р. ми розробили низку доповнень до Законів України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», що стосувалися можливості впровадження поліграфа, направивши їх до Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України. Пропозиції було всебічно схвалено окремими парламентарями, однак у жодному із зазначених вище законів не було враховано.

Позитивно оцінюючи зміни, пов'язані з реформуванням системи вітчизняних правоохоронних органів і не тільки, зокрема здійсненням процедури очищення державних інституцій управління владою від бюрократів, хабарників, корупціонерів, здринків, зрадників, а також ліквідацією непрозорості, бездіяльності й непрофесіоналізму окремих посадовців щодо прийняття конкретних рішень на різних рівнях вертикалі влади, вважаємо, що настав час у повний голос заявити про поліграф та його можливості. Задля подолання наявних суперечностей у ставленні деяких посадовців до поліграфа та отриманих за допомогою нього результатів для використання їх у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному провадженні ми розробили проект Закону України «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі». Нині цей законопроект проходить відповідні експертизи у Верховній Раді України. Покладаємо великі надії на його прийняття як Закону, який цілком стане на захист людини, її конституційних прав і гарантій за потреби проходження нею опитування (дослідження) на поліграфі.

Перелік чинних правових документів, якими керуються українські поліграфологи у своїй практичній діяльності, є таким:

1. Практично чи не єдиними правовими засадами регулювання діяльності з використання поліграфа у вітчизняному кримінальному судочинстві є низка відомчих підзаконних актів, зокрема наказ МВС України «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» від 28 серпня 2001 р. № 743 [1], у якому запроваджено використання поліграфа у сфері правоохоронних органів України з ліквідацією обмежених можливостей застосування цього приладу в оперативно-розшуковій діяльності. На його основі розроблено Концепцію впровадження комп'ютерних технологій із використанням поліграфа в систему МВС України з програмою її реалізації. Цей відомчий підзаконний акт продемонстрував свої позитивні результати, на основі яких було прийнято черговий наказ у системі МВС України «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28 липня 2004 р. № 842 [2], зареєстрований у Міністерстві юстиції України 27 жовтня 2004 р. за № 1365/9964. Це дало можливість розробити Інструкцію про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини) № 1373/9972 [3], що значно розширило можливості застосування поліграфа в кримінальному судочинстві України. На жаль, маємо констатувати, що після затвердження рішення колегії МВС України «Програма протидії злочинам проти життя та здоров'я проти особи на 2008–2012 роки» від 25 липня 2008 р. № 17км/1 [4], п. 4.23 якого передбачене системне використання поліграфа й отриманих за допомогою нього результатів у роботі ОВС, спрямованих на ефективне розкриття злочинів проти життя та здоров'я людини, цей процес загальмувався з огляду на політичну ситуацію, що склалась у нашій країні.

2. Не менш важливим відомчим нормативно-правовим актом став наказ Міністерства доходів і зборів України «Про

використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів» від 2 серпня 2013 р. № 329 [5], зареєстрований в Міністерстві юстиції України 11 жовтня 2013 р. за № 1748/24280. Зміст цього наказу спрямований на поліпшення ефективності роботи Міністерства доходів і зборів України, його територіальних органів, попередження та виявлення корупційних, інших правопорушень у сфері службової діяльності, дієвого супроводження оперативно-службової діяльності, а також поліпшення роботи з персоналом. На основі наказу було розроблено Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства, що визначила ключові напрями, принципи й умови використання поліграфів у діяльності зазначеного міністерства та його територіальних органів.

3. Особливо важливим стало видання наказу в Міністерстві оборони України та Збройних сил України «Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних сил України» від 14 квітня 2015 р. № 164 [6], що передбачає підвищення якості роботи з персоналом під час прийняття на військову службу за контрактом, поновлення, призначення (переміщення) осіб офіцерського складу на посади номенклатури призначення Міністра оборони України, вступу громадян України на державну службу та їх призначення на посади в структурні підрозділи Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних сил України, а також профілактики й виявлення корупційних, інших правопорушень у сфері службової діяльності. До цього наказу розроблено Інструкцію про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа в Міністерстві оборони України та Збройних сил України, зареєстровану в Міністерстві юстиції України 29 квітня 2015 р. за № 477/26922. Вона визначає основні принципи, напрями, умови, порядок організації проведення опитування персоналу з використанням поліграфа в Міністерстві оборони України та Збройних сил України.

Інструкція стосується специфіки військової сфери діяльності та компетенції, які їй належать.

4. Використання поліграфа відображено в новоприйнятому Законі України «Про Національну поліцію» [7], який набув чинності 7 листопада 2015 р.. Зокрема, ч. 2 ст. 50 цього Закону визначено конституційні вимоги щодо порядку проходження тестування громадян на поліграфі, які виявили бажання вступити на службу до Національної поліції.

5. Черговими новелами відзначилось і Міністерство юстиції України: 27 липня 2015 р. воно видало наказ № 1350/5 «Про внесення змін в наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5» [8], а саме в частині Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Цим наказом Мінюст доповнив розділ 6 «Психологічна експертиза» пунктом 6.8 такого змісту: «З метою отримання орієнтуючої інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп’ютерного поліграфа». Тобто результати застосування науково-технічного приладу – поліграфа офіційно набули значення важливих орієнтуючих інформаційних даних для кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших проваджень, а також для забезпечення запитів зацікавлених фізичних (юридичних) осіб. До того ж, пп. 6.8.1 цього наказу Міністерство юстиції України визначило предмет опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп’ютерного поліграфа та отримання орієнтуючої інформації, що стосується:

ступеня вірогідності повідомленої інформації опитуваною особою;

повноти наданої опитуваною особою інформації;

джерел отримання опитуваною особою інформації;

уявлення опитуваної особи про конкретну подію;

іншій орієнтуючій інформації, необхідній для конструювання версій розслідування конкретних подій.

Також у пп. 6.8.2 цього наказу зазначено, що такі опитування можуть проводитися лише за наявності письмової згоди на те особи, яка проходить тестування на поліграфі.

Викладене вселяє надію на те, що вітчизняні чиновники різних вертикалей державного управління починають усвідомлювати важливість спеціальних опитувань (досліджень) осіб із використанням поліграфа та їх значущість для правозастосовної практики. Фактично від них потрібно не так і багато: дослухатися думки науковців і практиків, які займаються дослідженнями питань поліграфа, щоб надати можливість законодавчо врегулювати цю діяльність в Україні.

Слід чітко усвідомлювати, що до поліграфолога як фахівця звертаються особи здебільшого не з доброї волі чи звичайної людської допитливості, а з нагальної потреби, викликані певною життєвою ситуацією чи іншими обставинами, для того, щоб під контролем цього науково-технічного приладу засвідчити свою щирість дій у минулому, зокрема й для підтвердження правдивості наданих ними раніше показів у відкритому кримінальному та іншому провадженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 28 серп. 2001 р. № 743 / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>. – Назва з екрана.

2. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842 / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1365-04>. – Назва з екрана.

3. Про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних

реакцій людини) [Електронний ресурс] : Інструкція МВС України від 27 жовтня 2004 р. № 1373/9972 / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1373-04>. – Назва з екрана.

4. Про оголошення рішення колегії МВС України : наказ МВС України від 31 лип. 2008 р. № 370. Програма протидії злочинам проти життя та здоров'я особи на 2008–2012 роки [Електронний ресурс] : рішення колегії МВС України від 25 лип. 2008 р. № 17км/1. – Режим доступу: umdpl.info/files/docs/1288074253.doc. – Назва з екрана.

5. Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів [Електронний ресурс] : наказ Міністерства доходів і зборів України від 2 серп. 2013 р. № 329 / Верховна Рада України. – Режим доступу: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13. – Назва з екрана.

6. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних сил України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства оборони України та Збройних сил України від 14 квіт. 2015 р. № 164 / Верховна Рада України. – Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.ncf/link1/RE26922.html. – Назва з екрана.

7. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. – Режим доступу: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19. – Назва з екрана.

8. Про внесення змін в наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України від 27 лип. 2015 р. № 1350/5 / Міністерство юстиції України. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/news/47479>. – Назва з екрана.